

KELEMEN LÁSZLÓ TSAPÓ PÉTERÉRŐL.

Kelemen Lászlónak erről a magyar népszínmű kifejlődésében fontos darabjáról¹ Bayer József Mérey Sándor följegyzése alapján megállapította,² hogy egy ismeretlen «Peter Zapfl» című bohózat után készült. E kérdéses színmű pontos címe a következő: *Peter Zapfel, oder die Schatzgräber. Ein Lustspiel in drey Aufzügen . . . Aufgeführt . . . zu München. 1776.* Szerzője, mint a címlapból is kitűnik, Gottlieb Stephanie (der jüngere),³ bécsi színész és színpadi író (élt 1741—1800.).

Kelemen darabja elejétől végig fordítás. E tény figyelembevételével mindenestre redukálni fogja Kelemen invencióbeli érdemeit, de másrészt hozzájárul a *Tsapó Péter*nek tulajdonítandó műfaj történeti érték⁴ tisztázásához. Kelemen ebben a munkájában is csak mint a tisztos úttörők egyike jöhet számításba, kik egy bécsi író kezével vezették a színpadra a magyar népelet alakjait. Az író még nem belső művészi ösztönnél fogva látja meg a népet, hanem csak a közönség érdeklődését akarja fokozni avval, hogy egy kész és divatos mű kényelmes kereteibe illeszt tetszetősebb alakokat.

Kelemen eredetiségét, céljához képest, csak a kifejezések és gondolatok magyaros visszaadásában kereshetjük, bár néha megengedi

¹ *Tsapó Péter Vagy A' Kints-Ásók.* Vig-Játék Négy Fel-Vonásban. Magyarra fordította a' Magyar Játzó-színi Társaságnak Tagja. Kelemen László. Pesten . . . 1792. (Nemz. Múz. «P. O. Germ. 1901. j.» jelz.) Adták Pesten 1792 szept. 5., u. a. évben még egyszer, 1793. kétszer, összesen négyszer.

² Olv. *M. drámairod. tört.* (1897.) I.-köt. 184. l.

³ V. ö. Wurzbach *Biographisches Lexicon* 38. köt. (1879.) 224. l. — Goedeke (*Grundriss* ² IV. köt. 1907. 145. l.) nem tud erről a darabjáról. Stephanie d. j. életrajzát és jellemzését olv. *Allgemeine Deutsche Biographie* 36. köt. (1893.) 97—100. l. (O. Walzeltől).

⁴ Ezt méltatta Bayer i. m. 184—185. l. V. ö. még Dobóczki P. *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt.* Bpest 1912. 13., 26., 29—30., 32. és 40. l.

magának azt is, hogy a saját felelősségére szúrjon egy-egy jellemző mondatot az idegen szöveg közép. Sok szólásbeli characteristicum már a németben készen volt és változatlanul jöhetett át magyar alakok jellemzésére. Ilyen az iskolamester szavajárása: a primo, secundo és tertio. Általában megtartja Kelemen a hűség elvét, helyenkint még germanizmusok árán is. Magyarosító törekvése mindenekelőtt a nevek átformálásában jelentkezik. Itt részben egyszerűen lefordítja vagy átveszi a német nevet (Dampf \sim Párai; Kätchen \sim Katitza), részben, ahol ez nem volt lehetséges, magyaros hangzásúvá alakítja (Mardel \sim Markó, Wittich \sim Vintze). A «Stunz» név komikus jelentősége (vízmerítő dézsa) elsikkad nála («Sörge»). Az iskola-mester félreértésből kapta a «Sas» nevet, az eredetiben «Griffel» (palavessző) a találó vígjátéki név.

Ami a fordítás művészi szabadságát illeti, dicséretre méltóan használja ki Kelemen a lehetőségeket népies célja szolgálatára. Látszik, hogy túl akar tenni eredetijén, melynek stílusát itt-ott bizonyára választékosnak érezte. Magyaros couleur locale-t ad a darabnak már némely külsőséges módosítással is. Így a Bauernbursch (idézett kiadás 2. l.) nála «paraszt suhantz» (i. k. 2. l.); a Knecht (19. l.): béres (24. l.); a «junge starke Kerlen» (63. l.) fordítása: «jó kemény suantzár legények» (85. l.); a Bräuhäus (23. l.) helyébe tsap-széket (30. l.) tesz, melyben természetesen nem sört mérnek «Maass» szerint, hanem pint-bort meg pálinkát. A «gestrenger Herr» megszólítást «nagyságos úr»-ral adja vissza Kelemen, aminthogy általában nála jobban érezhető a parasztok jobbágyi mivolta. Nagy ügyességgel helyettesíti Kelemen a szórul-szóra le nem fordítható germán indulatszókat, kiszólásokat. «Eb az-inga helyin-is!» (13. l.) — mondatja az öreg Tsapóval a német «Fickerment!» (11. l.) helyett. Erre sok példát lehetne fölhozni. Ilyenek: «Das wäre sauber!» (22. l.) \sim «A Gutát!» (29. l.); «Geh' du Kalbsschädel» (20. l.) \sim «Menny-el te Tsürhe bojtár!» (26. l.) Az idiotizmusokat magyaros és népies szólásokkal helyettesíti: «so wär' ich wenigstens nicht allein sitzen geblieben» (69. l.) \sim «leg-alább nem magam maradtam volna a' tsávéban» (92. l.); «ich lass dich sitzen» (18. l.) \sim «eb-adóba hagylak!» (23. l.); «Die macht mir warm!» \sim «Ez ugyan tsak rakja ám a' Tüzet alám» (58. l.). Néha egészen megeleveníti a színtelen német kifejezést egy magyaros képpel: «... wäre länst nicht mehr Geschworner» (17. l.) \sim «már régen ki hült volna az Eskütségből» (22. l.), vagy: «das wär weiter nicht zu verwerfen» (26. l.) \sim «ezt nem jó lenne hosszú kötelre botsájtani» (34. l.). Általában legjellemzőbben mutatják Kelemen tendenciáját azok a helyek, ahol maga is nekihevül és tovább beszél, mint a fordítandó szerep előírja. Betoldásai

részint tisztán írói fölmelegedésből származnak (ilyen a Katitza szépségének túlhajtott kiszínezése: 20. l., v. ö. a németben 16. l.), részint pedig a népies szólások tudatos alkalmazásának céljával történnek. A német «saufen»-képzet (25. l.) az ő fordításában jellemző tartalommal bővül: «hanem, hogy az eszeker-is bé-ne igyák» (32. l.). Ezeken az önálló helyeken nyílt Kelemennek legjobban alkalma jellegzetesen beszéltetni a magyar parasztot. A «das wär was!» (38. l.) helyén így örvendezik az ő Miskája: «Bezzeg az leszsz ám még a' lakzi, hogy hét faluba sem leszsz mássa!» (51. l.). Érezzük, hogy magyar ember beszél, mikor a «... so schlag ich dich halb todt» (21. l.) megfelelőjekép azt olvassuk, hogy: «úgy-öszve meg öszve törlek, hogy arrúl koldúlsz» (27. l.). Magyar falut szemléltet ez a kibővítés is: «... so wird mein ganzer Kopf verschimpft» (36. l.) ~ «a' kelmed ártánnya sints úgy meg-jelölve mint a' hogy engemet meg-béllagoznának» (48. l.). Önálló reális megfigyelés értékesítése a következő (általam aláhuzott) hozzátoldás: «Weis man etwan nicht, dasz so ein barmherziger Geschwornner kein Maul aufsperrn darf als zum Ja sagen!» (20. l.) ~ «Talám nem tudjuk, hogy egy olly, nyomorúlt Eskütt, a' száját sem meri fel-tátani egyébkor, hanem tsak mikor bizonyítani kell valamit, hogy *úgy van, úgy! ebben maradgyunk bíró Uram!*» (26. l.). Vannak Kelemennek népet jellemző mondatai, miknek egyáltalában semmi megfelelőjét sem lehet találni a német szövegben. Ilyen a komasági viszony, melyről a németben említés sincs téve: «Hej Koma! Koma! leg-alább a' komaságot kellett volna tekinteni» — mondja Markó Sörgének, ki meg így válaszol neki beszédjük folyamán (93. l.): «tudja-e' kend'? vagy koma, vagy nem koma, de...» Egészen a maga szakállára szúrta be Kelemen ezt a mondatot is: «Soha két ház ebe nem voltam». (120. l.), amivel az öreg Tsapót akarta jellemezni. Hogy a két darab viszonyáról szemléltetőbb fogalmunk legyen, álljon itt egy teljes részlet, mely Kelemen eljárására, sőt nyelvbeli fölnyére nézve tipikus, összefoglaló példa:

Mardel. (34. l.) ... wir fallen
völlig unter den Tisch.

Stunz. Das ist, hol' mich der
Fuchs, wahr!

M. Gelt, itzt riecht ihr Lun-
ten? Seyd klug, ich rath's euch!
und folgt mir, oder ihr kratzt
euch einmal im Kopfe.

Markó. (45. l.) ... de biz' úgy
le-ültet bennünket, még azt se
merjük mondani, Tzitz-bak!

Sörge. Eb az ingit, a' biz igaz!

*M. Úgy-e' bizon, már érzi
kend a' Kanótz szagát? Okos, és
szemes legyen kend Koma, javal-
lom kelmednek! És fogadja sza-
vamat, mert bizon még ott-is*

meg-vakarja fejét, a'hol nem-is viszket.

St. Wenn's nur nicht um den Schatz zu thun wäre. S. Bár tsak más eránt volna inkább a' dolog, de a' kints, kints!

Még csak egy lényegtelen külsőséget kell konstatálnunk, Kelemen u. i. a német darab II. fölvonásának változását (8—12. jel.) megteszi III. felvonásnak, úgy hogy az ő fordítása 3 fölvonás helyett négyfölvonásos lesz. —

Nem lesz érdektelen összeállítani végül Stephanie d. j. hatásának bibliographiáját. Adataim, mik még kiegészíthetők lesznek, a következők :

1. *Die Wirthschafterin oder der Tambour bezahlt alles*. Lustspiel in 2 Acten. Wien 1770. — Kelemen László *A gazda asszony, avagy megfizet az öreg harang*. Pest 1792. Adták Pesten 1792. V. 17., 28., 1793. I. 28., XII. 11. és 1795. egyszer, összesen ötször. V. ö. Bayer *Nemzeti játékszín története* 1887. II. köt. 376—377. l.; Bayer *Drámair. tört.* 1897. II. köt. 414. l.; Szinnyei *Magyar írók* V. köt. 1897. 1371. l.

2. *Peter Zapfel* (1776.) L. a föntebbi kimutatást.

3. *Die Abgedankten Offiziere oder Standhaftigkeit und Ver zweiflung*. Lustsp. in 5. A. Wien 1770. — Kelemen L. *A szolgálatból kimaradt katonatisztek vagy állhatatosság és kétségbeesés*. (Kéziratban.) Adták Pesten 1793. VII. 19., VIII. 15., XI. 8., 1794. VII. 14., összesen négyszer. V. ö. Szinnyei i. m. V. köt. 1897. 1371. l.; Bayer *Jatékszín tört.* II. köt. 383. l.; *Drámair. tört.* i. h. (Mérey Schrödert tartotta az eredeti szerzőjének.)

4. *Der Deserteur aus Kindesliebe*. Ein Schauspiel. Wien 1773. Magyarországi német kiadása a köv. gyűjteményben: *Neue Schauspiele*. Aufgeführt in den kais. königl. Theatern zu Wien. Preszburg und Leipzig. VIII. köt. 1773. — Ungvári János *A szökött katoná. Egy példa nélkül való fiú szeretet példája*. Vígj. 3 föl v.-ban. (Nem jelent meg.) Adták Pesten 1793. VIII. 18., u. a. évben még 2-szer, 1794-ben 2-szer, összesen ötször. V. ö. Bayer *Jatéksz. t.* II. köt. 383. l.; *Drámair. t.* II. köt. 420. l. E darab nagyon elterjedt alap témája Sedaine és Mercier kezdeményezésére vezethető vissza. Rokon vele Szigligeti népszínműve is.

5. *Der Oberamtmann und die Soldaten*. Schauspiel. Wien 1779. Ez a színmű O. Walzel szerint (*Allg. Deutsche Biogr.* i. h.) visszamegy Calderon *El alcalde de Zalamea* c. darabjára és Stephanie, bár maga Collot d'Herbois átdolgozására (*Le paysan magistrat* 1778.)

hivatkozik mint forrásra, művében erősen fölhasználta Schrödernek, valószínűleg francia közvetítéssel (Linguet *Le viol puni* 1770.) készült *Amtmann Graumann* (1778.) c. darabját. — Fordítása: Krammer Boldizsár *Az udvarbíró és a katonák*. Vígj. 5 fől. (Nem jelent meg.) Egyszer adták Pesten, 1795. XII. 4. V. ö. Bayer *Játékszín* II. köt. 383. l.; *Drámaír.* II. köt. 416. l.; Szinyei i. m. VII. köt. 1900. 203. l.

Föl kell említenünk azokat a műveket is, miket tévesen tulajdonítanak Stephanie d. j. hatásának. Ezek: 1. Kelemen László *A módi szeretők, vagy milyen férjet kell választani*. Vígj. 3 fől. (Nem jelent meg.) Bayer (*Játékszín* II. köt. 379. l.) kérdőjellel Bretznert vagy ifj. Stephaniet¹ említi szerző gyanánt, Mérey azonban Schrödert (Bayer *Drámaír.* II. köt. 414. l. Az eredeti címe: *Die Liebhaber nach der Mode*). Ugyane darab az 1807—1814-es műsorban (*Játékszín* II. köt. 404. l.) mint *Módi leánykérők* szerepel Bretzner szerzővel. A cím után itélve a köv. színmű lehetett Kelemen eredetije: *Die Liebhaber nach der Mode. Oder: Was soll man für einen Mann nehmen?* Lustsp. in 3. A. Szerzője: Fr. v. Heufeld (V. ö. Goedeke i. m. 1907. IV.² 134. l.). — 2. Aszalai János *Az Egyptomi út v. így fogják az Egeret*. Vígj. 3 fől. ban. Eredetijéül Mérey (Bayer *Drámaír.* II. köt. 410. l.) egy *Die Mausfalle* c. darabot jelöl meg. Bayer jegyzetben utal ifj. Stephanienak *So muss man Füchse fangen* c. színművére, a *Játékszín tört.*-ben (II. köt. 376. l.) ellenben ifj. Stephanie még kérdőjellel szerepelt a Spiess név mellett, mely utóbbi a helyes,² amint maga Bayer is az 1807—1814-es műsorban (u. o. 392. l.)³ jelzi. — 3. Kováts Ferenc *A Londoni Posztó-tsináló*. Mérey szerint (*Drámaír.* II. köt. 416. l.) e darab eredetije: *Der Tuchmacher von London*, idegen szerzője Stephanie. De német bibliographiák nem tudnak Stephanie ily című darabjáról. E színmű különben visszamegy Ch. G. Fenouillot de Falbaire *Le Fabricant de Londres* (Paris 1771.) c., Párisban megbukott, de Bécsben sikerrel adott darabjára. Német fordítása, mely a magyar szerzőnek alapul szolgálhatott, több ismeretes,⁴ de a fentebbi cím alatt

¹ E fölvetések alapja: Stephanienak van egy *Tadler nach der Mode*, C. F. Bretznernek pedig egy *Die Liebe nach der Mode oder der Eheprokurator* c. darabja.

² Chr. H. Spiess *Die Mausfalle oder die Reise nach Ägypten*. Lustsp. in 3 A. Prag 1786.

³ Vajjon az itt szereplő ismeretlen fordító azonos-e Aszalaival, nem dönthető el.

⁴ Kayser (*Bücher-Lexicon*. VI. köt. Schauspiele. Leipzig 1836. 28. l.) említi egy névtelen fordítását (megj. Frankfurt 1771.). Lefordította J. N. Petzold (névtelenül, Leipzig 1771.) is.

csak J. A. von Wieland nagyszzebeni német író (élt 1736—1801. v. ö. Wurzbach i. m. 56. köt. 1888. 17. l.) fordította le. Megjelent Pozsonyban, az említett *Neue Schauspiele* c. vállalat I. kötetében (1771.). Minden valószínűség szerint ez a kiadás, semmiesetre azonban Stephanie valamely műve feküdt Kováts előtt. — 4. Kazinczy Ferenc *Macbeth*. (Kézirat a M. N. Múzeumban.) Mérey szerint ifj. Stephanie átdolgozása (1772. és 1773.) után készült. Kazinczy azonban G. A. Bürgert vallotta közvetítőjének (*Macbeth*... Göttingen 1783.). V. ö. Bayer *Dramair*. II. köt. 414. l.; Szinnyi i. m. V. köt. 1897. 1283. l.; Bayer J. *Shakespeare drámái hazánkban*. Bpest 1909. I. köt. 5. és 235—237. l. — Mindenesetre jellemző, hogy egykorú tudósok Stephanie d. i. nevével hoznak kapcsolatba nem utána készült fordításokat is.

Sokkal nagyobb szerepe volt Stephanienak a hazai német színpadon.¹ A bécsi befolyás alatt levő Pozsonyban köv. darabjait adták: *Die Werber* (1770.; 1774. XII. 4.); *Die Wirthschafterin* (1771.); *Die Kriegsgefangenen* (1771.); *Der Tailer nach der Mode* (1772.); *Der Deseteur aus kinderliebe* (1772.); *Die bestrafte Neugirde* (1772.); *Macbeth* (1773; 1774. XII. 15.; 1775. II. 9.; 1792. II. 4.); *Die Liebe für den König* (1774. I. 29.); *Der Spleen* (1774. XI. 9. és 29.); *Die deutschen* (1774. XII. 8.); *Der entlarvte Philosoph* (1774. XII. 14.); *Der unglückliche Bräutigam* (1774. XII. 29.); *Der allem gefällige Ehemann* (1774. V.; 1775. II. 20); *Die seltsame Eifersucht* (1775. IV. 20.); *Frau Mariandel* (1775. V. 23.); *Das Mädchen in der Tore* (1777. VII. 24.); *Der Apotheke und der doktor* (1787. I.); *Die eingebildeten Philosophen* (1792. IX. 8.)

Magyarul mindössze öt került színre Stephanienak Wurzbachnál megnevezett 37 darabja közül. Efemer tendenciával dolgozó író lévén, műsörtöltő színművei — részben maguk is csak átdolgozások, — nálunk sem éltek túl szerzőjüket és az első pesti szintársulat szereplését. Múló hatásának mindenesetre legértékesebb terméke a Kelemen *Tsapó Pétere* volt.

ZOLNAI BÉLA.

¹ V. ö. Heppner Antal *A pozsonyi német színészet története a XVIII. században*. Pozsony, 1910. 67. s. köv. l. Természetesen fölvettem a Heppner összeállította műsorban szerzőnév nélkül szereplő Stephanie-darabokat is.

— Sajnos, a pesti német előadások végleges adatai, a német játékszín történetének mindjobban érezhető hiánya miatt, nem voltak közölhetők ebben az összeállításban. Pedig e kellőképen nem méltányolt kultúrtörténeti faktor a magyarral részben közös milieuból fakadt s a pesti közönség izlésére, mely bécsi darabokat a német színházban is helyi viszonyokhoz alakítva kívánt látni, éppoly jellemző, mint a magyar színpad, melynek a pesti német színház közelebbfekvő mintája is volt, mint a külföldi színházak.